

Ненад Б. ИВАНОВИЋ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 20. 3. 2026.
Прихваћен: 15. 6. 2026.

ДАНИЧИЋЕВЕ МАРГИНАЛИЈЕ НА
СТРАНИЦАМА ЊЕГОВОГ ПРИМЕРКА
РЈЕЧНИКА ИЗ КЊИЖЕВНИХ СТАРИНА СРПСКИХ:
ОД СРПСКЕ ЛЕКСИКОГРАФСKE ИСТОРИЈЕ
ДО ИСТОРИЈСКЕ ЛЕКСИКОГРАФИЈЕ**

У раду се описује генеза и даје општа класификација лексикографских бележака које је један од најзначајнијих српских и словенских филолога и лексикографа друге половине XIX века, Ђуро Даничић, у периоду између 1868. и 1881. уносио у властити ручни примерак *Рјечника из књижевних старина српских*, допуњавајући га тиме новом лексичком грађом и коригујући текст његових одредница. Даничићева пракса критичког читања и допуњавања властитог речника упућује на његов критички став према сопственом лексикографском раду, док преглед његових бележака у *Рјечнику из књижевних старина српских* у овом контексту открива научна и енциклопедијска интересовања у чијим је оквирима реализовао лексикографску аутокритику. Поступцима допуњавања и ревизије сопственог речничког текста, Ђ. Даничић се показује као модеран научник који лексикографију разуме као отворен и динамичан истраживачки процес.

Кључне речи: Ђуро Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских*, историјска лексикографија, лексичка ексерпција, творба речи, српскословенски језик

Увод

У свом *Предлогу Српској краљевској академији да се отпочне скупљање грађе за академијски Српски Речник*, и да се за тај посао установи *Лексикографски одсек* из 1893. године, Стојан Новаковић оставља једно важно сведочанство везано за свог учитеља, Ђуру Даничића. У делу *Предлога*

* nenad.ivanovic@isj.sanu.ac.rs; ORCID: 0000-0003-0401-2204

** Овај рад је настао као резултат финансирања Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, према уговору бр. 451-03-68/2026-14/200174. Лингвистичка истраживања теоријске базе савременог српског језика, спроведена у раду, изведена су као саставни део посла на изради *Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*.

који је посвећен „посебним предлозима како би за ... речник требало почети скупљање грађе”, он пише следеће:

Што се тиче готове грађе ваља ми нешто нарочито споменути. Сећам се још из времена мога ђаковања, да је покојни Ћ. Даничић имао Вуков *Рјечник* везан с уметнутим празним листовима покрај сваког штампаног листа, и да је имао обичај да на те листове додаје сваку реч из народног језика, коју би где нашао, а не би је било у Вука, с примером и с цитатом. Онда је већ било доста бележака на тим листовима, и ја се сећам да је Ћ. Даничић и из књижевности бележио што му се где допало као народна реч. Ту грађу, ма где да је она ... треба изнаћи и сав тај материјал на хартијице извести (Новаковић 1893: 6).

1.2. У светлу овог навода, постојање Даничићевог ручног примерка *Рјечника из књижевних старина српских* (у даљем тексту: РКСС) са „уметнутим празним листовима покрај сваког штампаног листа”, који садржи на стотине његових лексичких допуна, разјашњења, исправки и других забелешки, добија другачије значење. Ћ. Даничић је у другој половини свог живота записивао нове речи и значења у два ручна примерка речника: Вуков *Рјечник*, који је данас познат само из Новаковићевог навода, и *Рјечник из књижевних старина*, који се чува у библиотеци Института за српски језик.¹ То значи да је Даничић паралелно усавршавао поступке избора лексичког материјала из савременог српског језика (у Вуковом *Рјечнику*), као и лексике из српскословенског (и црквенословенског) језика (у РКСС). Велики временски распон таквог рада, који почиње у време Новаковићевог „ђаковања”, дакле од краја шездесетих година XIX века, и траје до Даничићеве смрти,² говори о томе да је, и поред прегорног рада на *Рјечнику Југославенске академије*, он налазио и воље и времена да мисли и на друге речничке послове који су, у то доба, у научној јавности важили за незавршене.³

1.3. У раду ћемо настојати да тему Даничићевих лексикографских маргиналија из РКСС осветлимо са два становишта, историјског и лексико-

¹ Опис Даничићевог ручног примерка РКСС налазимо у студији А. Мацановић о Ћ. Даничићу као лексикографу: „Након Даничићеве смрти, део његове личне библиотеке доспео је у Српско учено друштво, потом у Српску краљевску академију. Претпоставља се да се на тај начин у Лексикографски завод СКА, односно касније у Библиотеку Института за српски језик САНУ, нашао Даничићев ручни примерак тротомног *Рјечника из књижевних старина српских* (сигн. Р 108/1–3). Речник је штампан једнострано – са леве стране су празне странице, на којима је Даничић бележио шта треба изменити, допунити и прерадити, а са десне стране је штампани текст речника ... Даничић је на готово свакој страни, паралелно са речничким текстом, записивао своје измене и допуне. Поред тога, на тим странама каткад се налазе и кратке забелешке и размишљања које је у преписци водио са својим сарадницима на филолошким пословима (нпр. са И. Руварцем и С. Новаковићем). Записи су најчешће бележени црним мастилом, мада има и оних забележених графитном оловком, као и плавом и црвеном бојицом, што сведочи о томе да се Даничић редиговању овога текста више пута враћао и изнова га дотеривао” (Мацановић 2025: 169–170).

² Прве белешке у Даничићевом ручном примерку *РКСС* датиране су на 1864. годину, а оне последње на 1881. годину.

³ О томе да је Вуков *Рјечник* већ половином XIX века посматран само као етапа на путу до целовитог описног речника српског језика сведочи писмо М. Ђ. Милићевића, које је 1855. године послао Друштву српске словесности уз своју збирку речи. У писму тврди да израда речника српског језика треба да прати развој духовног живота народа, у првом реду оног политичког. У истом писму М. Ђ. Милићевић пориче Вуково априорно одбацивање „права грађанства” словенским речима у *Рјечнику* (Милићевић 1855, у Арх. Вук 1970: 473).

графског. На историјском плану, размотрићемо околности настанка ручног примерка РКСС као специфичног облика једне научне традиције. На лексикографском плану, изложићемо Даничићеве поступке у избору одредница и допуни коментара грађе. Крајњи циљ нам је да пружимо нове податке о Ђури Даничићу као лексикографу и да тиме додатно осветлимо његово место у оквиру српске научне мисли о речницима у XIX веку.

2.1. *Настанак Даничићевог ручног примерка РКСС: историјски аспект.* Идеја „књиге са уметнутим празним странама” на којима се записују исправке и допуне штампаног текста није Даничићева, или није само његова. Пођимо редом. Две године пре Даничићевог рођења, крајем септембра 1823, Вук је у Касел донео своју граматику из предговора *Рјечнику* у преводу Димитрија Тирола на немачки језик. Превод је понудио Јакову Гриму на преглед и редакцију. Вук и Копитар су испрва веровали да је довољно да Грим буде редактор Тироловог превода. У току свог првог сусрета са Гримом, 1. октобра 1823, Вук је изразио молбу да Грим преузме тај посао. Убрзо се испоставило да је посао обимнији него што се мислило. У писму издавачу Карлу Лахману од 23. новембра исте године, Ј. Грим пише да је Тиролов превод неупотребљив, јер он „не разуме немачки и нема никакву представу о граматици”. Грим се затим латио темељне прераде овог превода. Сматрао је да српски језик то заслужује, јер је „најлепши и најбогатији међу словенским дијалектима” (Мојашевић 1973: 15–17).

2.2. Консултујући се са Вуком, Грим је радио на преводу његове граматике током читаве 1824. године. Преводећи ову граматику, Грим је дубље зашао у проблематику српског језика, а побудио је и ново интересовање за упоредну граматику словенских језика. Да би бележио аналогije између словенских морфолошких облика, примере из руског, пољског и чешког, као и мишљења која се нису слагала са Добровским, Копитаром, Востоковим и самим Вуком – Грим је дао да му се изради превод Вукове књиге са уметнутим празним странама између оних штампаних.⁴ По обављеном послу, овај примерак *Грамматике* Грим је поклонио Вуку. Вук је касније књигу вратио Гриму, као подсетник на обећано друго издање превода, тако да се граматика данас налази у Гримовој оставштини (Мојашевић 1973: 17).

2.3. Култура увезивања књига „са празним листовима” за белешке и допуне текста показала се нарочито важном код другог издања *Српског рјечника*. Према речима Ј. Кашића, „приликом штампања и корицења *Рјечника* Вук је захтевао да се један број примерака отисне и укоричи тако да сваки други лист остане празан. Ови примерци су били намењени Вуку и његовим пријатељима који би желели да наставе са прикупљањем речи које би послужиле за допуну *Рјечника* приликом припремања наредног издања” (Кашић

⁴ Према сведочењу савременика, Ј. Грим је волео да књигама из своје библиотеке даје лични печат, увезујући у њих цедуље, цртеже, мапе и др. материјале. Нарочито је ишчитавао и коментаришао граматичка и лексикографска дела, па тако његов пријатељ В. Шерер Гримов примерак *Немачке граматике* пореди са „архивом личних успомена” (у: Мојашевић 1973: 17). У свом примерку *Српске граматике* у преводу на немачки Грим је чувао Вуков портрет, који је највероватније нацртала његова кћерка Аугуста.

1986: 1755). То уједно објашњава и Даничићев примерак *Српског рјечника* са уметнутим празним странама кога помиње С. Новаковић: њега је Даничић, по свој прилици, добио од самог Вука, усвајајући праксу да прва издања (сопствених) књига допуњава на такав начин.

2.4. На први поглед, изгледа као да су Вук и Даничић само усвојили један добар академски обичај. Погледа ли се, међутим, статус књиге као научног оруђа у XIX веку, постаје јасније да повезивање књига са намером да се њихов садржај допуни упућује на идејни прелом у културно-просветном поретку XIX века. Основну одлику модерне европске мисли овог периода, по речима В. Феронеа, чини прелаз од теоријског, ауторитативног, ка емпиријском, проблемском расуђивању (Фероне 2006: 12–13). У својој студији о српској књизи у XIX веку С. Новаковић показује да је основна одлика тог прелаза губљење ауторитарног статуса књиге и њено реконституисање као предмета културног дијалога. Ову промену у српској средини С. Новаковић смешта у период након револуције 1848, и везује је за развој институција у ослобођеној Србији, успостављање Вукових и Доситејевих начела у књижевности, као и за појаву масовнијег школства.⁵ Таква промена друштвеног става према ауторитету књиге симболизује „нове векторе кретања у развоју српске културе”, који од шездесетих година XIX века дефинишу и нову етапу Даничићевог научног развоја: етапу обележену усвајањем нових идеја европске филологије и преданим радом на текстолошком проучавању и систематизацији извора српског књижевног језика (Несторовић 2025: 125–127). Према свему изложеном, допуњавање Вуковог *Рјечника* и РКСС за Даничића могло је имати дубље значење преиспитивања властитог научног метода и његове материје у духу нових сазнања, али и критичких конвенција млађе читалачке публике.

3.1. *Нови извори* у РКСС. Потреба за новим, допуњеним издањем РКСС у српској науци је исказана недуго након изласка ове књиге из штампе. Издајући Савин Хиландарски типик са изворног предлошка у *Гласнику Српског ученог друштва* из 1868. године, члан Руске академије наука, архимандрит Леонид, записаће следеће: „Рјечник из књижевних српских старина г. Ћ. Даничића, рад који је по правди заслужио опћу пажњу и захвалу и у наших учених филолога, добиће лијеп приновок, ако се г. писац потруди те испише нове ријечи из овога типика, у коме многе ријечи долазе у облику далеко старијем него у оним познијим изворима којима се користио писац рјечника” (Леонид 1868: 170). У овом наводу аутор појашњава главну мотивацију за скупљање нове лексичке грађе: чињеницу да се објављују аутентични изво-

⁵ „Чим су Доситеј и Вук прогласили нова књижевна начела, у ондашњој се, тако састављеној читалачкој публици, начинио лом. Треба знати да је у прво време, на крају прошлога и у почетку нашега века, горе напоменути састав публике находио се скоро искључиво у границама Аустро-Угарске. У тадашњој Аустро-Угарској владао је онда у пуној сили старински феудални ред, јерархичко начело млађих и старијих, јерархичка разлика у достојанству, која се од врховне властеле и чиновништва с великом пажњом вршила до занатлија, обичних грађана и „паора”. ... Она иста читалачка публика изван граница Аустро-Угарске живела је у другим приликама и мислила је са свим другојачије о свему. Прва друштвена и државна организација Србије стварала се из других основа и према другим обрасцима” (Новаковић 1900: 30–34).

ри на месту где су раније коришћени млађи преписи.⁶ Деценију касније, у писму С. Новаковићу из 1878. године, Даничић ће формулисати потребу за „приновком” РКСС на сродан начин: „Ми овдје (у Загребу, Н. И.) налазимо да би врло корисно било написати к мојему рјечнику додатак из онијех старина које су послје њега изашле на свијет” (Ђ. Даничић – С. Новаковићу, у: Трифуновић 1975: 641).

3.2. Списак старина из којих се ексцерпира нова грађа дат је на првом празном листу Даничићевог ручног примерка РКСС. Из списка се види да је Ђ. Даничић грађу ексцерпирао из 36 засебних споменика: житија, повеља, типика, уговора и др. Најстарији документ из списка је „Писмо св. Саве од 1193. године или Уговор којим је у Светогораца купио земљу за виноград хиландарски” у препису С. Новаковића (ГлДСС књ. VIII (XXV старог реда), препис стр. 307–310, 1869), а најмлађи писмо из 1496. у коме „Јован Радул војвода влашки дарује манастиру св. Пантелеимона у св. Гори Атонској годишњу помоћ” (ГлСУД књ. VII (XXIV старог реда), препис стр. 295, 1868). Највише докумената, чак 15, датира из XIV века. По жанровском одређењу нови извори прате постојећи састав извора у РКСС, што значи да представљају „реалне историјске садржаје”: текстове „црквено-правног, световно-правног, пословног, приповедачко-историјског” и др. садржаја (Савић 2018: 39).

3.3. Структура новоексерцираних текстова употпуњује слику диглосије књижевног језика српскословенске епохе која је успостављена у РКСС: уз изворе ближе народном изразу (уговори, даровнице, потврде добара и др.) овде се налазе и они писани „вишим” стилом (житија, акатисти, хрисовуље и др.). Запажа се да Ђ. Даничић у свој речник уводи и нове типове извора. Тако је нпр. реч *полоукница* у значењу „житна мера од 25 ока, половина карлице” преузета из записа у типичу архиепископа Никодима, чиме аутор имплицитно коригује гледиште према коме „записе који се налазе на страницама или маргинама богослужбених књига, а изузетно су драгоцени и као историјски и као језички подаци, није сматрао за изворну српску старину” (Јовановић 2007: 294). О Даничићевој објективности у селекцији грађе говори податак да је он приређивач само два дела са списка нових извора: *Живота Св. Симеуна и Св. Саве* од Доментијана и колективног дела *Живот краљева и архиепископа српских* Данила II и других аутора. Остали приређивачи су Даничићеви савременици и коресподенти: Илија Берић, Иларион Руvaraц, архимандрит Леонид, Стојан Новаковић, Павле Шафарик, Константин Јиречек, Нићифор Дучић и Иван Јастребов.

4. Даничићеве белешке у РКСС. Према начину на који су настајале, белешке у Даничићевом примерку РКСС могу се типолошки организовати у два одвојена лексикографска поступка. То су: 1) уношење низова речи са ознаком извора, којима се постојећи лексички фонд одредница у речнику проширује новим речима (или се, у мањем броју случајева, тај фонд потврђује у

⁶ О томе да ће Ђ. Даничић уважити аргументе архимандрита Леонида најбоље говори чињеница да је Хиландарски типик у његовом издању један од највише црпних извора при ексцерпцији нове лексичке грађе у Даничићевом ручном примерку РКСС.

новим изворима), и 2) унос бележака лексикографске и(ли) енциклопедијске природе којима се мења или коригује садржај делова речничких чланака. У наставку ћемо укратко размотрити оба поступка, имајући у виду то да обим и хетерогеност Даничићевих бележака не подлеже једноставној и коначној типологизацији. Стога њиховој анализи приступамо издвајајући репрезентативне сегменте који омогућавају увид у основне лексикографске поступке.

4.1. *Бележење одредница у циљу допуне лексичког фонда у РКСС.* У ексерпцији нових одредница Ћ. Даничић најчешће полази од оних одредница које су већ установљене као део лексичког фонда овог речника. Другим речима, за њега „нова одредница” махом представља реч која је изведена од постојеће речи у речнику и представља допуну њеног деривационог гнезда.

4.1.1. Изложени навод ћемо илустровати на примеру речи које у основи имају именичку компоненту доуша. У постојећем фонду одредница у РКСС затичемо следеће речи које у основи имају ову компоненту: именичке суфиксалне деривате доушњинь, доушењинь, доушница, придевске деривате: доушњь (са интерфиксном варијантом доушењь); као и сложенице, састављене од именичке и глаголске основе: доушегубьня, доушеоубньство, и од именичке и придевске основе: доушепользнь. У исто гнездо могу се убројати и придевско-именичка сложеница благодоушнь и придевско-глаголска благодоушньствовати, које се налазе на одговарајућим местима у одредничком низу РКСС.

4.1.2. Ексерпцијом нове лексике Ћ. Даничић проширује творбено гнездо доуша речима насталим углавном слагањем. У новој грађи налазимо два типа сложеница: атрибушке, са придевом у другом делу: доушегубьнь, доушешљубьнь, доушеспасительнь, доушеспаснь, доушеоуднь, доушекреднь, доушетљьнь, као и допунску сложеницу доушешљубьць која у другом делу има глагол любити (према: Грковић Мејдор 2007: 400, 406). Уз ово, Ћ. Даничић у белешкама даје нове потврде за одреднице које су већ фиксирани у РКСС, а које су, такође, махом сложене речи: доушепользнь, бездоушнь и друге.

4.1.3. У случају творбеног гнезда доуша, новоексерпцирана лексика конкретизује његову надградњу махом у сложеницама различитог типа. То упућује на констатацију да Ћ. Даничић у новим изворима циљано истражује продуктивност компоненте доуш- само у овом типу лексичких образовања. Такво Даничићево интересовање није ново, будући да постојећи фонд РКСС већ садржи сложенице, па и оне које су у науци квалификоване као „нове” композите црквенословенске епохе.⁷ Да његово фокусирање на сложенице у ексерпцији није случајно, показују и друге речи које се у овим белешкама јављају већином као сложеничка образовања, обично са придевом или са именицом у другом делу. Тако су са компонентом богъ новозабележене речи: богосвѣтъ, богоздарнь, богобогазьньство, боголюбьство, богогласовати, богopodobнь и др., са компонентом чоудо новозабележене су речи чоудоноснь и чоудотворнь, са компонентом танна речи танновѣдьць, таннопровьдьць, танногльдьникъ и др. Међу

⁷ Присуство сложених речи, које су поједини истраживачи назвали „новим композитама”, у РКСС и другим лексикографским изворима, навело је Ј. Грковић-Мејдор да утврди како је „означавање једне речи као „нове” [у оваквим класификацијама] само ... условног карактера” (2007: 400).

речима које Даничић бележи затичемо и сложенице са бројем три, који се „рангира међу десет најфреквентнијих првих саставница сложеница у старосрпској писмености” (Вучковић 2019: 341): у сложеном глаголу *триднєвѣновати*, као и у сложеном интензификаторском придеву *трипостасѣнь*.

4.1.4. У целини узев, нова грађа коју је Ћ. Даничић исписао у свом примерку РКСС у већој је мери груписана око продуктивних творбених гнезда која већ постоје у речнику, и представља њихову надградњу, у највећој мери сложеним речима. Такав избор грађе упућује на закључак да се при екскерпцији Ћ. Даничић ослањао на своје увиде о двотематским речима изложене у *Основама српскога или хрватскога језика* из 1876. године („ријечи које се од двије основе слажу тако да од обију постане новијем наставком трећа”) (Даничић 1876: 6). У *Приступу* овом делу Даничић успоставља поредак: корен (дијахронијска категорија) – основа (синхронијска категорија) – наставак, при чему се његова класификација сложеница заснива на различитим видовима слагања основа и наставака (Даничић 1876: 6–10). У овом контексту, екскерпција сложеница и попуњавање творбених гнезда у РКСС, нарочито суфиксалним изведеницама са сложеницом у основи,⁸ представљало би наредну фазу истраживања српскословенске сложене лексике у циљу њене даље систематизације. Овоме у прилог говори и Даничићево интересовање за нове речи сложене са (по ондашњем научном уверењу) предлозима *кєз-*, *из-*, *нє-*, *об-*, *прн-*, *раз-* и *кѡз-*, које је видно у новоцрпеној грађи у РКСС. Сложеницама овог типа („ријечи у којих је на првом мјесту приједлог или која год рјечца те врсте”) Ћ. Даничић у *Приступу Основама* посвећује посебну пажњу (Даничић 1876: 6).

4.2. *Белешке лексикографске и(ли) енциклопедијске природе у РКСС*. Белешке којима се мења или коригује садржај речничких чланака настајале су као резултат накнадних Даничићевих истраживања грађе на основу које је РКСС настао. По свом садржају, могу се организовати у неколико формалних типова.

4.2.1. Међу белешкама Ћ. Даничића у РКСС најпре затичемо већи број географских одредница, које аутор осветљава новим увидима. На више места у тексту он исправља или допуњава постојећи податак о неком средњовековном локалитету, користећи се грађом која му је била накнадно доступна. Тако нпр. уз ојконим *Горажда* Ћ. Даничић у РКСС даје објашњење да се ради о „селу у Хвосну које је краљ Стефан Првовјенчани даровао Жичи”. Иако не може да одреди његову садашњу локацију, Даничић одбија да га поистовети са селом *Горажде* које се налази западније, на Дрини. Његова рукописна белешка уз одредницу *Горажда* гласи: „На Кипертовој карти од Србије има „Горежда” близу Новог Пазара”. Ова белешка показује да је, у трагању за средњовековним локалитетом, Ћ. Даничић консултовао карту Србије из 1853. немачког картографа Хајнриха Киперта, на којој је нашао село сличног

⁸ У *Приступу Основама* Ћ. Даничић наводи да је у постајању сложеница „главно наставак, јер их без њега не би ни било” (Даничић 1876: 7), што значи да сложеницама сматра само оне речи које су изведене суфиксима. Стога је разумљиво његово интересовање за суфиксацију у процесу слагања речи.

имена близу Новог Пазара. Сродан случај налазимо и код одреднице брѣст-ница. Навод из РКСС, да то „може бити да је данашња Бресница у округу Рудничком” Ђ. Даничић исправља рукописном белешком у којој каже да је то „тешко, јер су друга села која се с тијем спомињу готово сва око Жиче, а ово би било преко Мораве”. Карактеристичан пример истог поступка је и Даничићева дискусија уз одредницу ѿсљѣница, под коју су у РКСС сврстана три ојконима са истим народним именом: ѿсљѣнице ꙗ ѿдолю и ѿсљѣница (села која је „цар Лазар дао цркви Богородичиној у Ждријелу браничевском”), и село ѿсљѣница (које је исти великаш „даровао Раваници”). У обимној рукописној белешци уз ову одредницу, позивајући се на С. Новаковића кога је овом приликом консултовао, Ђ. Даничић појашњава да би „друга Осаоница” могла бити стари назив за Трстеник, којој је кнез Милош „онда кад је многе вароши регулисао и премјештао” „пребио име”.

4.2.2. На појединим местима Ђ. Даничић попуњава фонд РКСС именима историјских личности или појашњава њихово порекло. Тако нпр. у белешкама додаје одреднице Балш „(име људско) Г. 24, 292 (XIV в.)”, Батола „(име мушко, Г. 24, 292 (XIV в.)”, Ђисѣѣњ „(име, Г. 24, 245)” и др. Уз име Балша, и образложење да је Балша брат Срацимира и Ђурђа Балшића, који је име добио по презимену *Балшић*, Даничић додаје рукописну разјасницу да ово презиме потиче „од франц. породице: Des Vaux, старински Balse. Гл. 49, 145”.

4.2.3. Неретко Ђ. Даничић у белешкама коригује и саме одреднице, признајући, из овог или оног разлога, да нису добро успостављене. Карактеристичан је пример овог поступка белешка уз одредницу пуррарѣ, уз коју у штампаном тексту стоји: „не знам што је: дубровчани писаше 1388 године ... пуррарѣ”. Уз одредницу стоје две рукописне белешке: прва, „зацело пургарѣ”, која је унета пре Даничићевог пута у Далмацију и Дубровник 1868. године, а затим и белешка „пургарѣ – да је тако увјерих се својим очима видјевши оригинал 1868. у Дубровнику”. О генези ових бележака даје податке В. Јагић у сећањима на Ђ. Даничића, у чланку под насловом *Пургари!*:

Већ путем на лађи говораше о томе, де се ваља освједочити, када дођемо у Дубровник, да ли је погодио, како ваља читати једно мјесто у Пуцићевијем српским споменицима. Наштампано је „пуррарѣ”, и сам Ђуро пишући рјечник не могао је јоште досјетити шта ће рећи та ријеч. Али ко о чему, а Ђуро води рачуна о својој науци. Тако је он послјије у својој глави и то мјесто протумачио. Ваљало је „констатирати”. С дозволом „претура” Решетара отпавимо се нас тројица ... у архив, чиновник скине са полице „фасцику”, нађе оно писмо а наш Ђуро, потражив мјесто, показа с оном тихом задовољношћу, која га је толико красила, да су оно збиља – пургари (Јагић 1889: 2–3).

Из овог навода В. Јагића може се ишчитати опис Даничићеве научне и лексикографске методологије: он испрва поставља питање о једном нејасном језичком податку који му је привукао пажњу, затим даје информисану претпоставку о правој слици ствари, и коначно „констатира” ту претпоставку „на извору” грађе. Пример јасно показује да се Даничићев лексикографски поступак заснива на кретању од хипотезе ка њеној емпиријској верификацији у изворној грађи.

Закључак

5.1. Поред тога што даје јединствен фактографски увид у процес припреме новог издања *РКСС*, Даничићев ручни примерак овог дела са његовим белешкама представља материјални траг једне доследно спроведене лексикографске методологије. Та методологија не своди се на спорадично допуњавање речника, већ показује систематско настојање да се постојећи речнички корпус ревидира и прошири у складу са новооткривеном грађом и сопственим теоријским увидима.

5.2. У лексичком слоју, ова методологија се испољава кроз праћење продуктивности творбених основа и планску надградњу њихових деривационих гнезда, нарочито путем сложених образовања, што указује на непосредну примену Даничићеве творбене концепције у раду са историјском грађом. У лексикографско-енциклопедијском слоју, Даничићеве белешке откривају ширину његових историјских и филолошких интересовања. Нарочито је важно то што белешке потврђују Даничићеву методолошку доследност, која се заснива на поновном враћању на изворе на подлози нових сазнања, као и на обавезној провери постављених хипотеза у изворима грађе.

5.3. У том смислу, Даничићев примерак *РКСС* показује да речник за њега није затворено и коначно дело, већ отворен истраживачки систем, подложен сталној допуни и преобликовању. „Лексикографске белешке” за Ђ. Даничића не представљају производ узгредног читања, већ повратак на објављени текст као облик лексикографског рада. Оне сведоче о поступку који се заснива на непрестаном преиспитивању, корекцији и проширивању већ утврђеног знања. Такав однос према речнику условљен је Даничићевом изразито строгом и самокритичном научном позицијом, по којој је био познат у својој средини, али и ширим епистемолошким оквиром српске науке у другој половини XIX века, у коме појам „књиге” престаје да означава ауторитативни текст и почиње да симболизује могућност научног и културног дијалога.

5.4. Све што је речено упућује на могућност да се Даничићево лексикографско дело сагледа и као резултат и као процес, те да се на основу његовог ручног примерка *РКСС* реконструишу и други сродни подухвати, пре свега онај који је исписивао на „празним странама” Вуковог *Рјечника*.

Извори

Даничић (1863–1864): Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских*, дио први А–К, дио други Л–П, дио трећи Р–Ш, Биоград: Државна штампарија. Примерак са рукописним белешкама Ђ. Даничића. Библиотека Института за српски језик, сигн. Р 108/1–3.

ЛИТЕРАТУРА

- Вучковић 2009:** М. Вучковић, Српскословенске сложенице с интензификаторском компонентом „три”, у: Ј. Радић, В. Савић (ур.), *Наслеђе и стварање – Свети Тирило – Свети Сава – 869 – 1219 – 2019*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 323–359.
- Грковић Мејдор 2007:** Ј. Грковић-Мејдор, Сложенице у роману *Варлаам и Јоасаф* (Хил 422), у: *Списи из историјске лингвистике*, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 397–412.
- Даничић 1876:** Ђ. Даничић, Приступ, у: *Основе српскога или хрватскога језика*, Биоград: Државна штампарија, 1–10.
- Јагић 1889:** В. Јагић, Пургари!, у: „*Коло*” *Ђуро Даничићу 13. маја 1889*, Београд: Штампарија Краљевине Србије, 2–3.
- Јовановић 2007:** Г. Јовановић, Ђуро Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских* – дело непролазне лексикографске вредности, у: С. Танасић (ур.), *Шездесет година Института за српски језик*, Београд: Институт за српски језик, 293–297.
- Кашић 1986:** Ј. Кашић, О *Српском рјечнику* из 1852, у: Ј. Кашић (ур.), *Српски рјечник* (1852), *Сабрана дела Вука Караџића*, књ. 11 (2), Београд: Просвета, 1483–1744.
- Леонид 1868:** Арх. Леонид (прир.), Типик или Устав Царске српске лавре Хиландара у Светој Гори који је написао њезин основалац Св. Сава, *Гласник Српског ученог друштва* књ. VII (св. XXIV старог реда), Београд: Државна штампарија, 166–170.
- Мацановић 2025:** А. Мацановић, Ђуро Даничић и речници, у: З. Бојовић, А. Милановић (ур.), *Ђуро Даничић; живот, дело време*, Београд: Српска академија наука и уметности, 151–180.
- Милићевић 1855, у Арх. Вук 1970:** М. Ђ. Милићевић – Друштву српске словесности, у: *Архивска грађа о Вуку Караџићу 1813–1864*, Београд: Архив Србије, 472–475.
- Мојашевић 1973:** М. Мојашевић, Einleitung zu Grimms Übersetzung und Handexemplar von Karadžićs Serbischer Grammatik, im: *Vuk Stefanović Karadžić, Kleine Serbische Grammatik*, Verlag Otto Sagner – Prosveta Verlag: München – Beograd, 1974, 10–23.
- Несторовић 2025:** З. Несторовић, Ђуро Даничић као археограф и приређивач, у: З. Бојовић, А. Милановић (ур.), *Ђуро Даничић; живот, дело време*, Београд: Српска академија наука и уметности, 115–150.
- Новаковић 1900:** С. Новаковић, *Српска књига, њени продавци и читаоци у XIX веку*, Београд: Штампарија Краљевине Србије.
- Савић 2018:** В. Савић, *Рјечник из књижевних старина српских*, у: М. Тешић, Р. Драгићевић и Н. Ивановић (ур.), *Српска лексикографија од Вука до данас*, Београд: Српска академија наука и уметности – Савез славистичких друштава Србије, 37–46.

Трифуновић 1975: Ђ. Трифуновић, О Даничићевом *Рјечнику из књижевних старина српских*, у: Ђ. Трифуновић (прир.), *Ђура Даничић. Рјечник из књижевних старина српских*, III, Београд: Вук Караџић, 619–646.

Фероне 2006: В. Фероне, Научник, у: М. Вовел (прир.), *Човек доба просвећености*, Београд: CLIO, 199–235.

Nenad B. Ivanović

DANIČIĆ'S MARGINALIA IN HIS PERSONAL COPY OF THE
DICTIONARY OF SERBIAN LITERARY ANTIQUITIES: FROM THE HISTORY
OF SERBIAN LEXICOGRAPHY TO HISTORICAL LEXICOGRAPHY

Summary

The paper presents the genesis and a general classification of lexicographic annotations entered by one of the most prominent Serbian and Slavic philologists and lexicographers of the second half of the nineteenth century, Đuro Daničić, into his personal copy of the *Dictionary of Serbian Literary Antiquities* (*Rječnik iz književnih starina srpskih*) between 1868 and 1881. By doing so, Daničić supplemented the dictionary with new lexical material and, in certain cases, revised the text of its entries. Daničić's practice of critically reading and augmenting his own dictionary points to a distinctly self-critical stance toward his lexicographic work, while an examination of his annotations in the *Dictionary of Serbian Literary Antiquities* in this context reveals the scholarly and encyclopedic interests within which his lexicographic self-critique was carried out. Through procedures of supplementation and revision of his own work, Daničić emerges as a modern scholar who understands lexicography as an open and dynamic research process.

Keywords: Đuro Daničić; *Rječnik iz književnih starina srpskih*; historical lexicography; lexical excerpting; word formation; Serbian Church Slavonic language.